

NIMITYSTEN OMINAISUUDET JA NIIDEN VAIKUTUS NIMITYSTEN KÄYTTÖÖN EURORAHAN LIITTYVÄSSÄ TERMINOLOGIASSA SAKSASSA JA SUOMESSA

MARJUT ALHO

VÄITÖKSENALKAJAISITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTON
KOUVOLAN KÄÄNNÖSTIETEEN
LAITOKSESSA
19. SYYSKUUTA 2008

Eurosta tuli uusi rahamme 1. tammikuuta 2002. Kyseessä oli historian suurin rahauudistus, euron otti käyttöönsä vuoden 2002 alussa 12 maan 308 miljoonaa kansalaista. Rahan historia sinänsä ulottuu kauas vaihtotalouden aikaan. Koska karja ja orjat olivat melko hankalia kuljetettavia, alettiin hiljalleen käyttää erilaisia, kevyempiä tavaroita vaihdon välineinä, kuten kauri-simpukoita. Metallit tulivat käyttöön vaihdon välineinä noin 3 000 eKr. Modernin eurooppalaisen rahatalouden juuret ovat ristiretkien ajalla,

jolloin metallisten »rahojen» käyttö yleistyi myös Euroopassa. Seteliraha otettiin käyttöön 1600-luvulla, tosin Kiinassa setelirahaa oli käytetty jo lähes tuhat vuotta aiemmin.

Euro on siis varsin uusi valuutta rahan historiassa, vaikka sen historian voidaankin katsoa ulottuvan ainakin vuoteen 1957, jolloin Rooman sopimuksen yhdeksi tavoitteeksi kirjattiin »luoda yhteiset eurooppalaiset markkinat, joiden avulla lisättäisiin taloudellista hyvinvointia ja luotaisiin perusta Euroopan kansojen yhä läheisemmälle liitolle».

Euron suunnitteluvaiheeseen ja varsinaiseen käyttöönottovaiheeseen liittyy valtavat määrät tekstejä. Euron suunnittelu oli olennainen osa Euroopan keskuspankin

▷

(EKP) työtä sen perustamisen aikaan vuonna 1998. EKP:ssä luotiin ja käännettiin saatojatuhansia sivuja lakitekstejä, esitteitä, vuosikertomuksia ja niin edelleen, joissa käsiteltiin uutta rahaa. Pääsin tutustumaan tähän työhön ollessani kääntäjäharjoittelijana EKP:ssä kesällä 2002. Tässä yhteydessä kiinnitin huomioni siihen, miten moninaisia nimityksiä eurorahaan liittyvillä käsitteillä oli — oliko uusi rahamme esimerkiksi yhteisvaluutta, yhtenäisvaluutta vai yhteinen valuutta? Monet nimitykset olivat myös monimerkityksisiä, eli ne viittasivat useisiin käsitteisiin ja joillekin käsitteille ei ollut vielä nimityksiä ollenkaan, vaan ne piti luoda. Ihmettelin, miten kääntäjä voi tuossa nimitysten ja käsitteiden sekamelskassa tietää, mitä nimityksiä pitäisi käyttää ja miksi ja miksi osa nimityksistä ei ollut enää käytössä.

Terminologian teoriassa, joka perustuu kolminaisajatteluun tarkoitteesta, käsitteestä ja nimityksestä, lähdetään yleensä liikkeelle siitä, että kutakin käsitettä vastaa yksi nimitys ja päinvastoin. Terminologian teorian perustajana pidetyn itävaltalaisen Eugen Wüsterin mukaan erikoiskielen terminologian pitäisi olla muuttumaton ja yksimerkityksinen. Hänen tarkoituksenaan ei ollut kuitenkaan kuvata tavallista kieltä sellaisenaan, vaan esittää ajatuksia siitä, millainen ideaalikielen pitäisi olla. Todellisuudessa hänen esittämänsä ihanteet yksimerkityksisyydestä eivät useinkaan toteudu, vaan erikoiskielessä, aivan kuin yleiskielessäkin on lukuisia synonyymejä ja nimitykset myös viittaavat useisiin eri käsitteisiin. Kieli ja erikoisalat myös muuttuvat jatkuvasti, kuten eurorahan käyttöönoton yhteydessä rahaan liittyvä kieli muuttui, kun uusia käsitteitä syntyi ja toisaalta vanhojen käsitteiden sisältö muuttui. Esimerkiksi aiemmin kolikon reunasta käytetystä nimityksestä *lieriöpinta* tuli eurorahaan liittyvissä teksteissä *syryjä*

(joka oli kyllä käytössä suomenkielisisissä lakiteksteissä vuoteen 1964 saakka), koska lieriöpintaa voitiin käyttää vain pinnasta, joka oli täysin pyöreä, kun taas kaikkien eurokolikoiden reuna ei ole täysin pyöreä (20 sentin kolikoiden reunan muoto on »espanjalainen kukka«).

Päätin siis tutkia, mitkä kielelliset ominaisuudet näyttäisivät vaikuttavan siihen, että jotain nimitystä käytettiin enemmän kuin sen synonyymejä. Lähtöolettamuksenani oli, että teoriassa usein esitetyillä nimitysten ideaaliominaisuuksilla olisi positiivinen vaikutus nimitysten käytön yleisyyteen ja sellaiset nimitykset, jotka eivät täytä ideaalinimitykselle asetettuja vaatimuksia, poistuvat vähitellen käytöstä. Eurorahaan liittyvä terminologia tarjosi tutkimukselleni oivan pohjan, koska se on vasta kehittymässä. Tutkimuskielikseni valitsin suomen ja saksan, koska kieliä on erikoiskielten tasolla vertailtu varsin vähän ja ne ovat kuitenkin tietyiltä rakenteiltaan samankaltaisia. Molemmissa sanat voidaan esimerkiksi luokitella samantyyppisiin sanaluokkiin ja molemmissa sanoja sekä nimityksiä muodostetaan samanlaisilla keinoilla. Toisaalta kielten välillä on luonnollisesti myös runsaasti eroja.

Valitsin tutkimustani varten kahdeksan nimitysten ominaisuutta, joille on teorioissa annettu erilaisia ihannearvoja sekä sellaisia ominaisuuksia, jotka erottavat erikoiskieliä nimityksiä yleiskielisistä. Varsinaisessa analyysissäni tutkin näiden ominaisuuksien esiintymistiheyksiä ja niiden vaikutusta nimityksen esiintymistiheyteen. Menetelmäni on melko puhtaasti kvantitatiivinen.

Ensimmäisenä ominaisuutena voisimme tarkastella lähemmin yksimerkityksisyyttä. Kuten jo mainitsin, tulisi erikoiskielten nimitysten viitata vain yhteen käsitteeseen, esimerkiksi eurometalliraha viittaa vain tietyn rahayksikön tietyn tyyppiin rahoihin. Käytännössä useilla erikoiskielisillä

nimityksillä viitataan kuitenkin useisiin käsitteisiin joko saman erikoisalan, muiden erikoisalojen tai yleiskielen sisällä. Esimerkiksi setelin osaan viittaava etusivu voi tarkoittaa myös sanomalehden ensimmäistä sivua. Monimerkityksisyys voi johtua siitä, että nimitys on otettu yleiskielestä tai toisesta erikoiskielestä tai sitten nimitystä on ryhdytty käyttämään myös yleiskielessä, jolloin sen merkitys on kuitenkin muuttunut.

Aineistoni suomenkielisistä nimityksistä hieman yli puolet oli yksimerkityksisiä, saksankielisistä vain hiukan alle puolet. Tässä suhteessa suomessa on siis seurattu terminologian ihanteita tarkemmin. Syitä tähän voi olla useita, esimerkiksi se, että suomalaiset kääntäjät tuntevat teorian paremmin. Suomessa yksimerkityksisyys on myös ominaisuus, joka vaikuttaa positiivisesti siihen, että nimitystä ryhdytään käyttämään aktiivisesti. Saksassa yksimerkityksisyys ei vaikuta nimitysten käyttöön, vaan yleisimmin käytetyistä nimityksistä suurempi osa on monimerkityksisiä.

Terminologian teorioissa todetaan myös usein, että nimitysten tulisi kuvastaa niiden suhdetta muihin nimityksiin. Käsitteet ja niiden esittämiseen käytetyt nimitykset asetetaan käsite- ja nimityskaavioihin, joissa ilmenevät käsitteiden ja toisaalta nimitysten väliset suhteet. Jos nimitys kuvastaa käsitteen tai/ja nimityksen asemaa suhteessa muihin, se on läpikuultava. Esimerkiksi *myyntiautomaatti* on läpikuultava nimitys, koska siitä on selvästi nähtävissä, että se on tietäntyyppinen automaatti.

Kolmantena ominaisuutena tutkin synonymiaa tai tarkemmin sanottuna sitä, käytetäänkö teksteissä useita eri nimityksiä samasta käsitteestä vai käytetäänkö vain yhtä, vaikka samalle käsitteelle olisi olemassa myös muita nimityksiä. Esimerkiksi jo mainittu *etusivu* on valikoitunut suomenkielisissä teksteissä käyttöön, vaikka samaa setelin osaa voitaisiin kutsua myös

etupuoleksi. Tähän voi olla syynä se, että *etusivu* viittaa rahojen yhteydessä vain setelin osaan, kun *etupuoli*-nimitystä voidaan käyttää myös kolikoiden osasta.

Nimityksen pituus on varsin ristiriitainen ominaisuus. Yhtäältä hyvä nimitys olisi mahdollisimman lyhyt, jotta se olisi kätevä käytössä, koska ihmisillä on taipumus lyhentää kovin pitkiä sanoja. Toisaalta taas erittäin lyhyet nimitykset voivat jos sisältää tietoa niin tiivistetyssä muodossa, että varsinaista merkitystä on mahdotonta selvittää ilman nimityksen ja erikoisalan tuntemusta. Tästä esimerkkinä lyhenne *kkp*, joka rahakielessä merkitsee kansallista keskuspankkia.

Erikoiskielisten nimitysten tulisi myös kuulua selkeästi johonkin erikoisalaan. Tämä ominaisuus on osittain yhtenevä läpikuultavuuden, osittain yksimerkityksisyyden kanssa. Jos nimitys on selkeästi läpikuultava, se on hyvin todennäköisesti myös yksimerkityksinen ja kuuluu näin ollen johonkin erikoisalaan.

Usein ajatellaan, että kaikki erikoiskielliset nimitykset ovat sanaluokaltaan substantiiveja. Kuitenkin myös adjektiiveilla voi olla erikoiskielinen merkitys, samoin verbeillä. Tutkimassani aineistossa substantiivien osuus oli kuitenkin merkittävästi suurempi kuin muiden sanaluokkien.

Muodoltaan tutkimani nimitykset ovat joko yksisanaisia, yhdyssanoja, sanaliittoja tai lyhenteitä. Molemmissa kielissä yleisin muoto on yhdyssana. Tämä on helposti selitettävissä — käsitteen sisältö voidaan esittää niin, että toinen yhdyssanan osa on sama kuin sen ylä- ja vieruskäsitteillä, toinen osa taas erottaa käsitteen ylä- ja vieruskäsitteistään. Vain yhdellä sanalla vastaavaa olisi melko mahdoton ilmaista ja sanaliitoista taas muodostuu usein liian pitkiä. Huomionarvoista on, että tarkastelemassani saksankielisessä aineistossa yhdyssanojen käyttö on vielä huomattavasti yleisempää

kuin vastaavassa suomenkielisessä. Tämä johtunee siitä, että erikoisalojen nimitykset saksassa tyypillisesti lyhennetään yhdysanoiksi.

Erikoiskielten nimityksiä voidaan muodostaa luomalla täysin uusi sana, termistämällä, yhdistämällä jo olemassa olevia sana-aineiksi, lainaamalla vieraista kielistä sekä lyhentämällä. Suosituksena on, että nimitys luotaisiin olemassa olevasta sana-aineuksesta. Analysoimassani aineistossa sekä saksassa että suomessa suurin osa nimityksistä on luotu yhdistämällä ennestään olemassa olleita sanoja uudella tavalla, esimerkiksi *euroseteleiden keskusvarasto*. Tällä muodostustavalla voidaan osittain välttää nimitysten monimerkityksisyyttä, joka on termistämällä muodostettujen nimitysten ongelma. Termistämällä nimityksestä eivät suinkaan katoa muut merkitykset siinä vaiheessa, kun nimitys otetaan uuteen käyttöön. Nimityksen muut merkitykset pysyvät tekstin lukijan tai kuulijan mielessä, jos ne ovat hänelle tuttuja, ja voivat haitata ymmärtämistä.

Usein ajatellaan, että erikoiskielet ovat täynnä vieraskielisiä nimityksiä, esimerkkinä vaikkapa lääketieteen kielessä käytetyt latinankieliset nimitykset. Eurorahaan liittyvissä teksteissä silmiinpistävää kuitenkin on, että vieraskielisiä nimityksiä jopa kartetaan. Tämä johtuu varmasti osittain tekstien aiheen kansanläheisyydestä, mutta väittäisin se olevan myös osoitus siitä, että erikoiskielissäkin herää globalisaation keskellä pyrkimys omakielisyyteen. Monilla aloillahan suuri osa tutkimusraporteista kirjoitetaan englanniksi, ja monille käsitteille ei edes ole olemassa omakielistä nimitystä. Eurorahaan liittyvissä teksteissä analysoimieni nimitysten osalta kaikille vieraskieliselle nimityksille on myös omakieliset synonyymit, kuten *litografialle kivipaino*.

Erityisen selväksi nimitysten moninaisuus kävi tarkasteltaessa niiden käyttöä

vuosittain kuuden vuoden ajan. Joissain tapauksissa näiden kuuden vuoden aikana samasta käsitteestä käytettiin neljää eri nimitystä, usein samoina vuosina. Tarkasteltu ajanjakso osoittautui kuitenkin varsin lyhyeksi, jotta voitaisiin nähdä mitään yksiselitteisiä tuloksia nimitysten ominaisuuksien vaikutuksesta niiden käyttöön. Ainoa melko selkeä tulos oli, että yksimerkityksisten nimitysten käyttö on lisääntynyt saksankielisissä teksteissä.

Tutkin työssäni myös nimitysten ominaisuuksien esiintymistä ja käyttöä eri tekstilajeissa. Analysoimistani tekstilajeista juridisten tekstien ja vuosikertomusten nimitysten voisi ajatella olevan kaikkein lähinnä ihannetta, koska kyseiset tekstit ovat ehkä tyypillisempiä erikoiskielisten tekstilajien edustajia kuin eurorahaan liittyvät esitteet, jotka otin kolmanneksi tekstilajikseni. Toisaalta esitteet on suunnattu suurelle yleisölle, joten niiden ymmärrettävyydelle on asetettu enemmän painoarvoa kuin juridisille teksteille tai vuosikertomuksille. Ymmärrettävyyteen vaikuttavia seikkoja taas ovat esimerkiksi yksimerkityksisyys ja läpikuultavuus. Nimityksiä, joilla on nämä ominaisuudet, käytetään kuitenkin eniten nimenomaan juridisissa teksteissä ja vuosikertomuksissa. Euroesitteissä nimitysten käyttö on tästä huolimatta vakiintuneempaa kuin muissa tekstilajeissa — yli puolessa tapauksista, joissa vaihtoehtoisia nimityksiä on useampia kuin yksi, käytössä oli vain yksi nimityksistä. Euroesitteissä myös käytetään lyhyempiä nimityksiä kuin muissa tekstilajeissa.

Tutkimukseni perusteella väitän, että sanaluokka, muoto, muodostustapa ja erikoiskielisyyden aste ovat seikkoja, jotka vaikuttavat kielestä riippumatta siihen, miten paljon nimitystä käytetään. Ihanneominaisuuksista pituus (eli nimityksen lyhyys), yksimerkityksisyys ja läpikuultavuus ovat käyttöä suosivia ominaisuuksia.

Läpikuultavuus ja muoto ovat suomenkielissä teksteissä ominaisuuksia, jotka vaikuttavat selkeimmin siihen, missä tekstilajissa nimitystä käytetään. Saksassa vain läpikuultavuudella näyttäisi olevan vaikutusta nimityksen käyttöön eri tekstilajeissa.

Nimitysten ominaisuuksia on tutkimukseni perusteella tärkeää tutkia, koska ne voivat antaa tietoa erikoiskielisistä nimityksistä ja ehkä jopa avustaa teoreettisessa pohdinnassa siitä, missä raja erikoiskielisen nimityksen ja yleiskielisen sanan välillä kulkee. Omassa tutkimuksessani rajanveto kulkee siinä, onko nimityksen taustalla selkeästi rajattava käsite, joka liittyy euronrahan tavalla tai toisella. Nimitykset voivat siis olla esimerkiksi rahan osien nimiä, väärennöksiin liittyviä seikkoja, rahan painamiseen liittyviä nimityksiä ja niin edelleen.

Nimitysten ominaisuuksien tarkastelu voi myös auttaa kehittämään uusia nimityksiä, kun nimitysten luoja on tietoinen niiden ominaisuuksista. Tiedot ominaisuuksista voidaan mahdollisesti valjastaa lisäksi tietokoneavusteisen kääntämisen avuksi, jolloin esimerkiksi terminpoimintaohjelma tunnistaisi tietyt ominaisuudet ja pystyisi arvottamaan sanojen erikoiskielisyyden astetta näiden ominaisuuksien perusteella. Lisäksi vastaavaa ominaisuuksien tunnis-

tusta voitaisiin hyödyntää terminhallintaohjelmissa, jolloin ohjelma voisi analysoida tietueisiin syötettyjen nimitysten ominaisuuksia ja suositella ohjelman käyttäjälle tällä perusteella sopivaa nimitystä esimerkiksi eri tekstilajeihin.

Tutkimukseni tuloksia ei voi sellaisenaan yleistää koskemaan kaikkia erikoiskieliä, koska tutkimusaineistoni on yleistyksiä varten liian suppea. Erityisesti nimitysten ajallisen kehittymisen tarkasteluun vaadittaisiin pidempi ajanjakso, jonka varrella nimityksiä ja niiden ominaisuuksia voitaisiin analysoida. Mielenkiintoista onkin nähdä, miten esimerkiksi euronrahan liittyvä kieli muuttuu seuraavien kahdenkymmenen vuoden kuluessa — ja pysyvätkö kansalliskielet olennaisena osana viestintää vai siirrytäänkö yhteisvaluuttaa koskevissa teksteissä käyttämään jotain yhteiskieltä. Vielä tällä hetkellä suurin osa Euroopan keskuspankin teksteistä käännetään kaikille euroalueen kielille. Toivon myös, että työni poikii uusia, vertailevia tutkimuksia eri erikoisalojen nimityksistä ja niiden ominaisuuksista.

Lopuksi voin vielä todeta, että euronrahan kieli oli loppujen lopuksi paljon monimutkaisempaa kuin isäni ehdottamat kolikko ja seteli, vaikka niidenkin tutkimiseen olisi varmasti saanut kulutettua kuusi vuotta. ■

MARJUT ALHO *Die Eigenschaften der Benennungen und ihr Einfluss auf deren im Verwendung am Beispiel der Euro-Währung. Eine quantitative und kontrastive Analyse der Terminologie im Finnischen und im Deutschen.* Helsinki University Translation Studies Monographs 4. 2008. Helsinki: Yliopistopaino.

Sähköposti: marjut.alho@helsinki.fi